

Krista Aru kirjandusfestivali Prima Vista avamisel (2023).
Foto: Olari Pilnik

Koostöö, usaldus ja eluterve valmisolek muutusteks: TÜ raamatukogu aastatel 2022–2023

Krista Aru

Tartu Ülikooli raamatukogu direktor

Kaks viimast aastat, 2022 ja 2023, on olnud raamatukogu elus väga eripalgelised. 2022. aasta oli meie juubeliaasta: möödus kakssada kakskümmend aastat raamatukogu asutamisest. See tunnetus, et töötame asutuses, mis on nii pikka aega mõjutanud ja kujundanud Tartu ning kogu Eesti vaimu- ja kultuurielu, vorminud rahvaid ja nende saatusi, andis aasta igale päevale erilise tähenduse. Tunnetades raamatukogu väarikat ajalugu, on meie ülesandeks toimetada targasti, et ülikooli teadus kohaneks info- ja digipöörde ajastu ootuste ja nõudmistega, kaotamata seda ajaloo kogutud väarikust. Küsimusele, milline peaks olema ja milline võiks olla teadusraamatukogude roll lähematel aastakümnetel, otsisime vastust koos teiste teadus- ja erialaraamatukogudega 1. novembril 2022. aastal meie majas toimunud rahvusvahelisel visioonikonverentsil. Ühest ja kõikidele teadusraamatukogudele sobivat lihtsat vastust ilmselt ei ole. Globaliseerunud maailmas hakkavad aina enam tooni andma kohaliku kultuuriruumi ja selles võrsunud arusaamade eripärad. Küll aga on muutumatu raamatukogu ajast aega ulatuv ülesanne: olla teadmiste jagaja, vaimuelu hoidja, mineviku, oleviku ja tuleviku sidustaja. Seda sõnumit kinnitas ka 2022. aastal toimunud Eesti raamatukogude aasta.

Paraku jättis meie juubeliaastale ja selle tähistamiseks kavandatud üritustele sünge varju 2022. aasta 24. veebruar, mil Venemaa alustas

täiemahulist sõda Ukrainas. See, mida keegi ei tahtnud uskuda, sai tegelikkuseks. Me asusime kiiruga tühjendama ja korrastama nelikümmend aastat tagasi valminud raamatukogu varjendit, et see oleks hädaohu tingimustes kasutatav. Vahepealsed aastad olid lubanud unustada sõja- ja kallaletungiohu ning lasknud varjendil muutuda laekunud, kuid suuremat puhastamist, külmutamist ning muud eeltöötlust vajavate trükiste hoiupaigaks. See varjendi korrastamine polnud kerge töö mitte ainult seal ajutise pelgupaiga leidnud materjali rohkuselt, vaid ka psühholoogiliselt. Kogude osakond, kes seda ümberkorraldust juhtis, tuli selle tööga siiski hästi toime. 2023. aasta algusest on varjend hädaolukordadel kasutamiseks valmis, kuigi loodame, et hädaolukorda ei tule.

Elavamaks ja paindlikumaks

Maailmas, mille homset ennustada on võimatu, milles aina hinnatumaks muutuvad üldinimlikud väärtused alates lihtsast headusest, on taas teisenemas ka raamatukogu roll. Kasvab lugejate hulk, kasvab nende inimeste hulk, kes loevad ja kirjutavad loetut ümber iseenda märkmikusse, kasvab ka nende inimeste hulk, kes otsivad raamatukogust lihtsalt sooja ja turvalist pelgupaika. Me ei näe, et väheneks nõudlus raamatukogu järele, pigem on muutunud lugeja: see, kes loeb e-väljaandeid, sirutab käe ka paberraamatu järele. Ja noored

eelistavad ekraanipildilt lugemisele taas pigem võimalust keerata paberilehte. Himu teadmiste või emotsioonide järele ei sõltu enam selle vahendajast või kandjast, määrav on huvi. Raamatukogutöötaja peab tunnetama ja ette aimama, kes ja millise sooviga on ta poole pöördumas, mõistma ka siis, kui näidatakse vaid raamatu kaanepilti või antakse umbmäärane kirjeldus, et kaanel peab olema „üks vanema mehe pea“ ... Osa raamatukogutöötaja pädevustest on omandatavadki vaid kogemuse teel, paindliku meelega ja avatud suhtumisega. Kuid üha suurem on ootus, et raamatukogus antakse vastused ka neile küsimustele, millele mujalt vastust ei saa. Just nimelt seepärast oleme viimastel aastatel püüdnud sihikindlalt ja teadlikult laiendada oma silmaringi ja kursisolekut maailma ja elu erinevate tahkude ja teemadega. Maja siseseminaridel oleme kohtunud oma valdkondade tõeliste asjatundjate ja kolleegidega nii ülikooli teistest üksustest kui ka asutustest üle kogu Eesti. Oleme õppinud inimestelt, kes on rikkad isiksustena ning kelle hinnangud ja suhtumised juhivad vastutusest homse ees.

Kõrvuti harimise ja enesetäiendamisega kannavad endas püüdu kõnetada oma küllastajat mitmel erineval moel, pakkuda talle tunnetuslikku ja emotsionaalset pidet kõik meie arvukad näitused nii meie spetsiaalses näitusesaalis kui ka lugemissaalide ja avalike ruumide seintel. Siin võib näha kunstimaailma eilsete, tänaste ja homsete suurkujude loomingut ning erinevaid kunstivorme. Oma kogude põhjal valmib meil igal aastal vähemalt üks akadeemilisemat laadi raamatule, lugemisele või kultuurielu mõnele küljele pühendatud näitus ning mitmeid ühe või teise kirjaniku elu- ja loometeele keskenduvaid väljapanekuid. Iga näitus on omamoodi õnnestumine. Avastuslikku ja üllatavat pakkusid 2022. aastal Juri Lotmani 100. sünniaastapäevale pühendatud näitus, raamatuköite ja raamatu füüsilist arengut jäädvustanud väljapanek „Peidus pool. Käsitöököitest masintoodanguni“, aga ka literaadi ja psühhiaatri Juhan Luiga 150. sünniaastapäevale pühendatud näitus 2023. aastal. Julgelt võib kinnitada, et kõik

meie näitused, hoolimata oma sisulistest erinevustest ja rõhuasetustest, kannavad kõigile arusaadavat sõnumit ning sellistena lisavad ühes uue teadmise ka rõõmsamat meeleolu nii tegijaile, näituse küllastajale kui ka lihtsalt möödujale.

2022. ja 2023. aastal saatsime üle hulga aja ringleva ka meie rändnäituse. Ülikooli raamatukogu näituste saalis vaadata olnud eestikeelse ajakirjanduse ajaloole pühendatud, kesksete eesti ajalehtede esikülgi esitlenud näitus „Elu esiküljel“ rändas Saaremaalt Rakveresse ja sealt muudkui edasi mööda erinevaid raamatukogusid. Ring sõidu Eestis lõpetas väljapanek alles 2023. aasta oktoobris, mil see ühes näitust saatnud ja valvanud maskoti, meie kunstniku Lilian Mengeli ideel ja teostusel vanadest ajalehtedest valminud Jaan Tõnis Lehepoja kujuga saabus tagasi Tallinnast, Postimehe ajakirjandusmajast.

Raamatukogu soovi liikuda koos muutustega, ning parimal juhul jõuda neist ette, peegeldavad ühes näitustega kaks suurepäraselt algatust. Mõlemad neist on nüüdseks algatuse raamidest väljunud ja saanud juba igapäevase elu osaks ning loomulikuks arengusuunaks. Raamatukogu koostöö gümnaasiumidega, mis algas mõni aasta tagasi gümnaasistidele suunatud andmebaaside ja teiste digipädevuste koolitusena, lähendas neid omavahel. Nüüd on gümnaasistid raamatukogu igapäevased usinad lugejad ja küllastajad. Raamatukogu osalemine hindajana ja oma auhinna määrajana üleriigilisel õpilaste uurimistöökonkursil on aga andnud raamatukogutöös vajalikku ning hindamatut teavet homse päeva raamatukogu küllastaja ootuste ja vajaduste kohta.

Säästvamaks ja kestlikumaks

Raamatukogu hoone on suur, koos abi- ja tehno-ruumidega 27 500 m². Kuidas seda kõige öko-loomsemal moel majandada, et kannatada ei saaks ükski selle hoone funktsioonidest, et selles oleks küllastajatel-lugejatel hea viibida, et siin oleks meeldiv töötada ja et kõik teavikud, nii paber- kui

ka virtuaalsel kandjal, oleksid hoitud ja säilitatud? Elektrienergia vajadus sellise hoone normaalseks toimimiseks on väga suur. Elektrienergiata, hoolimata selle maksumusest, me toime ei tule. Ülikooli kinnisvaraosakonna kaasabil jõudsimeni 2023. aastaks ka selles küsimuses uue lahenduseeni:

raamatukoguhuone katusel on nüüd lisaks 499-le klaaskuplile 880 päikesepaneeli koguvõimsusega 396 kW. Päikeselise ilmaga katab nendest saadav päikeseenergia veidi üle 30% hoone energiavajadusest. See protsent võiks märksa suurem olla, kuid osa toodetust tuleb

vastavalt lepingule suunata üldisesse energjavõrku. Hiljemalt 2024. aasta algul peaks meie päikese-energiapark saama ka hädavajaliku ja seni puuduva salvestusseadme, et päikeselistel päevadel kogutu abil katta osa pilviste ja sajuste ilmade energiakulust.

Kulukas on ka suure hoone korrashoid. Hanke puhastusteenuse pakkuja leidmiseks korraldab ja vastavat lepingut haldab ülikooli kinnisvaraosakond. See tähendab, et raamatukogu palgal ei ole ühtegi koristajat ega hoidlate hooldustöötajat. Otsides hoone ülalpidamises võimalikke kokkuihoiukohti, tegime ka puhastusteenuse osas ümberkorraldusi. Nimelt koristavad vähem käidavaid hoidlaid nüüd hoopis robotid. Robotite hoole all on ühtekokku 7667,4 m² riulitega täidetud hoidlatest. Muidugi on robotitelgi oma nn ülevaataja ja korraldaja, robotite puhastus-
harjakesed vajavad pidevalt parandamist ehk peenemat käsitööd ja hooldust ning hoidlate suurpuhastus tuleb sootuks eraldi tellida ja tasuda jne. Aga ikkagi on selline lahendus mõistlikum kui päevade ja nädalate kaupa arutada, kas puhastusteenindaja on hoidlaid koristanud või ei ole.

2023. aastal vaagisime maja kestlikkuse küsimusi ja panime kirja ka raamatukogu sellekohase kokkuleppe. Need ei ole reeglid, see on meie enda toimimise alus. Muidugi me teame ja peame normaalseks, et ruumist lahkudes kustutatakse valgus või et tööpäeva lõppedes suletakse arvuti, et prügi sorteeritakse ja märkmepaberiks sobib suurepäraselt ka paber, mille üks pool on juba kasutatud. Aga ikkagi on parem ja selgem, kui oleme läbi mõelnud, miks me seda kõike teeme, et tehtust ja juba toimivast oleks kergem edasi liikuda. Raamatukogu ise peab olema oma suhtumistes ja hoiakutes konkreetne ja teadlik, sest raamatukogu tegevus, ettevõtmised, hinnangud ja meeleolu mõjutavad palju raamatukogu külastajaid.

Raamatukogu on ju keskkond ja siin on ühtmoodi oluline, et ruumid oleksid puhtad ja korras, et tunda oleks heaperemehelikkust ja et majas valitseks märkav, toetav ja sõbralik õhkkond.

Sellist õhkkonda peaks kinnitama, sellist sõnumit kandma iga raamatukogu ruum ja isegi sealne esemete paigutus. Paraku see praegu nii ei ole. Meie maja fuajee on majesteetlik, aga mitte sõbralik. On suur ja lage, aga mitte kodune ja praktiline. Ometi võiks just raamatukogu fuajee olla kohtumis- ja kokkusaamiste paik, koht, kus külmal ja sajusel ajal uudiseid lugeda ning aega parajaks teha. Soovist suurt ja halvasti kasutatavat raamatukogu fuajeed mõnusamaks ja otstarbekohasemaks muuta algas meie koostöö disainibürooga Velvet. Fuajeele uue lahenduse otsimine kasvas üsna loomulikult üle hoone liikumisteede analüüsiks ja kaardistamiseks ning tipnes kogu maja hõlmava viidasüsteemi koostamisega. Nüüd ootame ja loodame, et valminud projektide elluviimine õnnestub ning ühes raamatukogu liikumisteede kaardistamise ja mõtestamisega jõuame mitu sammu lähemale ka ühele ammusele soovile: et raamatukogu ruumiline lahendus oleks väärtuspõhine ning jutustaks raamatukogu lugu.

Avatud ja tähelepanelik

Avalikkusele tutvustas 2022. aastal raamatukogu väga mitmekesisest tegevust koostöös ajalehega Tartu Postimees sündinud ja läbi aasta kord kuus ajalehes ilmunud sari „Utlib 220“. Sellise sarja sünd nõudis kõikidelt raamatukogutöötajatelt tahtmist rääkida oma igapäevasest tööst huvitavalt ja avameelselt, kiidukõne ja võltsvagaduseta. Rohke fotomaterjaliga varustatud kirjutised õnnestusid suurepäraselt ja loodetavasti annavad ülevaate raamatukogu kaasajast veel ka tulevastele põlvedele.

Raamatukogu demokraatlikku olemust, avatust kõigile ja püüet abistada kõiki külastajaid vastavalt nende soovidele, kasutati 2022. aastal kahjuks ka väga kurjasti. Etendades Venemaa-Ukraina sõjas õppimisvõimalusi otsivat teadmishimulist noormeest ja teda abistavat kohusetundlikku onu, varastati meie vanaraamatu ja käsikirjade lugemisaalist kaheksa trükist, A. S. Puškini ja N. Gogoli algupärased teosed 19. sajandi algusest.

Politsei ja prokuratuuri jälitustöö ühes Läti kolleegidega viis ühe varga tabamiseni Riias ning paljastas suurema rahvusvahelise võrgustiku, mis väidetavalt oligi keskendunud väärtuslike kunsti- ja trükiteoste varastamisele.

Teiste sellelaadsete juhtumite vältimiseks oleks meile olnud kõige lihtsam lahendus piirata ja takistada lugejate juurdepääsu haruldasematele trükistele, lubada uurijal kasutada vaid digikoopiaid, nõuda neilt haruldaste teoste kasutamiseks täiendavaid garantiikirju jne. Ometi leidsime endas jõudu valida teine tee: mitte teha külastajatele täiendavaid takistusi, vaid olla ise tähelepanelikum, mitmeid võimalusi kaaluv ja arvestav, kahtlustuse korral viisakalt ennetav. Keelamine ja piiramine ei ole kooskõlas raamatukogu vastutuleliku ja ühendava loomusega, rääkimata sellest, et ühe-kahe inimese kuritegeliku käitumise tõttu peaksid täiendavate piirangute rakendamisel kannatama paljud korralikud raamatukogu külastajad.

See valus õppetund ergutas meid aga ka järgmisteks sammudeks. Juba ammu olime tutvunud Euroopa teadusraamatukogude kogude turvalisuse töögrupis valminud kultuuriväärtuslike kogude turvastrateegia ja -nõuetega. Nüüd saime innustust, et raamatukogus kaardistada kogude liikumise ja säilitamisega seotud ohud kogude turvalisusele ning asuda neid kaasaegsel viisil kõrvaldama. See on teekond, mis nõuab teadmisi ja finantsilist võimekust, aga mille läbinuna oleme kindlasti targemad ja teadlikumad. Loomulikult on need teemad ja lahenduskäigud otseseks ning vajalikuks sisendiks raamatukogu kogude uuele kasutus- ja säilitusstrateegiale.

Eluterve valmisolek uuteks muutusteks

Raamatukogu on selline tore asutus, et siin on kõik kõigi ja kõigega seotud. Ka nende kahe aasta puhul ei saa eriliselt esile tõsta ühte või kahte üritust, isegi mitte ainult ühte valdkonda

või osakonda. Üks ettevõtmine on teisega vahetult seotud ning ühe asja õnnestumine või ka ebaõnnestumine on mõjutatud eelmistest ja mõjutab omakorda kõiki järgnevaid. Sageli on küsimus vaid selles, kas me seda seotust sellisel määral kujul iseendale tunnistame ja kas sellega arvestame. Meie konverentsikeskus suudab pakkuda igale soovijale just tema maitsele ja tahtmisele vastavat konverentsiteenust. Aga see suurepärase teenuse varustab samas raamatukogu ka arenguks ja isegi ootamatu tehnoloogilise tõrke likvideerimiseks vajaliku rahalise ressursiga. E-raamatupood müüb taskukohase hinnaga huvilistele trükiseid, mida meie kogudes on üleliia, aga mis kellelegi võivad veel pakkuda lugemis- ja avastamisrõõmu. E-raamatupoe müügitulu läheb aga raamatukogus seni puuduvate kanooniliste ja teadusvaldkonna esindajate hinnangul aegumatute teadusväljannete ostmiseks järelkomplekteerimise ja teaduskirjastustega otsesuhtluse teel. Või kui rääkida riigi massdigiteerimise projektis osalemisest, siis see ei tähendanud ju vaid teadus- ja õppekirjanduse digiteerimist ja kättesaadavaks tegemist kahe miljoni lehekülje ulatuses, vaid kõikide nende digiteerimisele suunatud trükiste kontrolli, puhastamist ja vajadusel isegi konserveerimist. Erialainfo spetsialistid ei õpeta magistritele ja doktorantidele mitte ainult orienteerumist andmebaasides või andmehaldust, vaid nad kasvatavad uusi teadlikke lugejaid. Seda loetelu võib lõputult jätkata.

2023. aasta sügisel peetud muusikaosakonna 40. tegutsemisaasta konverents osutas väga selgesti ühele raamatukogu olemuslikule küljele: tähtis pole mitte iga osakond eraldi, vaid kõiki ühendav koostöö, usaldus, mõistmine ja üksteise toetus.

Tunnistades ühiseid väärtusi, töötades omaksvõetud sihis, saab raamatukogu olla vaimsuse hoidja ja kandja, mõjutada ja vormida oma aega ning kinnitada oma tegevusega luuletaja Hando Runneli sõnu: *Vaimsuse hoidmise ahelad elukohustusena ei kõlise koormavalt.*